

Metamorfoze

Nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed

Beleidsplan 2005-2008

**Den Haag
Oktober 2005**

Inhoud

1. Samenvatting	p. 3
2. Voorwoord	p. 5
3. Inleiding	p. 5
4. Doelstelling	p. 5
5. Financiering	p. 7
6. Deelname	p. 7
7. Type materiaal	p. 8
8. Conserveringstrajecten	p. 8
9. Methodiek	p. 11
10. Organisatie	p. 12
11. Onderzoek	p. 14
12. Samenwerking met Het Geheugen van Nederland	p. 16
13. Internationale samenwerking	p. 17

1. Samenvatting

Metamorfoze, het nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed, gaat zijn derde fase in. Deze loopt van 2005-2008. Het programma beperkt zich niet langer tot bibliotheken, ook de archieven gaan op grote schaal deelnemen. Metamorfoze bindt de strijd aan met alle vormen van autonoom verval. Dit type verval komt van binnen uit en gaat ook door wanneer de bewaaromstandigheden optimaal zijn. Vormen van autonoom verval zijn verzuring van het papier, maar ook om schade die door inkt- en groenvraat wordt veroorzaakt. Deze schadevormen zijn een groot probleem in archieven en bibliotheken. Verzuring van papier beperkt zich tot de negentiende en twintigste eeuw, maar inkt- en groenvraat komen al vanaf de vijftiende eeuw voor. Daarom zal in in tegenstelling tot de afgelopen jaren, waarin het programma zich beperkte tot de periode van het verzuurde papier (1840-1950) de komende jaren ook ouder materiaal worden geconserveerd. Het programma baseert zich nog altijd op selectie en prioritering. Bestaande inventarisaties en prioriteringsmodellen voor bibliotheken blijven van toepassing. Daarnaast wordt een nieuw selectiemodel ontwikkeld voor archieven. De basis daarvoor is gelegd door het rapport van de Commissie Metamorfoze Archieven (2005).

Metamorfoze wordt gefinancierd door het Ministerie van OCW. Vanuit de Cultuurnota is voor de komende vier jaar M€ 3 beschikbaar voor het afronden van de conservering van Literaire Collecties. Daarnaast is er structurele financiering beschikbaar gesteld voor de versnelde voortzetting van het bibliotheekprogramma. In 2005 M€ 1, in 2006 M€ 1,5 en vanaf 2007 M€ 4,5. Hiermee zullen de komende 10 tot 12 jaar alle boeken, kranten, tijdschriften en speciale bibliotheekcollecties worden geconserveerd. Voor de archieven is vanaf 2007 M€ 2 beschikbaar.

De conserveringsmethodiek zal in de komende jaren veranderen. Digitalisering zal steeds belangrijker worden als methode om informatie die nu alleen op papier overgeleverd is, te behouden. Digitale kopieën zijn gebruiksvriendelijk, kunnen overal geraadpleegd worden en kunnen het materiaal beter toegankelijk maken. Naar verwachting zal in deze beleidsperiode de overstap naar digitalisering als massaconserveringsmethode kunnen worden gemaakt. In deze beleidsperiode zal ook meer aandacht worden geschonken aan behandeling van de originelen. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat hiermee goede resultaten kunnen worden geboekt. Vooral bij de archieven bestaat er al van oudsher een traditie met meer aandacht voor de (unieke) originele documenten.

De coördinatie van het programma berust bij de Koninklijke Bibliotheek (KB) die daarbij samenwerkt met het Nationaal Archief. Het Bureau Metamorfoze is daartoe uitgebreid met vanuit het Nationaal Archief gedetacheerd personeel dat in het archiefveld terzake kundig is. Erfgoedinstellingen kunnen projectvoorstellen indienen bij het Bureau Metamorfoze en aanspraak maken op 70% subsidie. De projectvoorstellen worden formeel getoetst door het Bureau Metamorfoze en inhoudelijk door een onafhankelijke Beoordelingscommissie. Het Bureau Metamorfoze adviseert, begeleidt en ondersteunt de erfgoedinstellingen bij de uitvoering van de projecten.

De komende jaren zal het inventariserend en technisch onderzoek naar verschillende aspecten van de problematiek van het papierversval ten behoeve van de uitvoering van het programma worden voortgezet.

Metamorfoze werkt in toenemende mate samen met Het Geheugen van Nederland. Steeds meer collecties worden gedigitaliseerd en via de website van Het Geheugen van Nederland beschikbaar gesteld. Vanaf 2006 zullen naar verwachting de master images (TIFFs) die voor Metamorfoze worden geproduceerd worden opgeslagen in het TIFF-archief. Dit zal onderdeel gaan uitmaken van het e-Depot van de KB, zodat duurzaam behoud ervan wordt gegarandeerd.

2. Voorwoord

Metamorfoze is het nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed. In 2005 is het programma de derde fase ingegaan. Metamorfoze startte in 1997 met massaconservering van door verzuring bedreigd papier in bibliotheekcollecties. Het ging daarbij om boeken, kranten en literaire collecties. In 2001 werd het programma verbreed. Er werd vanaf dat moment ook aandacht besteed aan cultuurhistorische en internationaal waardevolle collecties en tijdschriften. In de derde fase richt het programma zich ook op papieren materialen in archiefinstellingen en op andere schadevormen zoals inktvraat en groenvraat. Verzuring is een verschijnsel dat vooral in de negentiende en twintigste eeuw voorkomt. Inkt- en groenvraat wordt al aangetroffen in materiaal uit vijftiende eeuw. De komende jaren zullen dus ook veel oudere documenten worden behandeld.

3. Inleiding

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw groeide bij bibliotheken en archieven in Nederland het besef dat hun oude collecties sterk aan verval onderhevig waren, ten gevolge van verzuring. Het werd duidelijk dat het behoud van boeken en documenten uit deze periode, gezien de omvang van het probleem, de erfgoedsector voor een enorme opgave zou stellen. Miljoenen gedrukte publicaties en geschreven documenten bleken in gevaar. Begin jaren negentig begon de overheid ernst te maken met de aanpak van het papierverval. Er werden verschillende onderzoeken uitgevoerd om de aard en omvang van het probleem in kaart te brengen. Al snel bleek dat niet alle bedreigde materialen konden worden aangepakt. Er werd gekozen voor een gefaseerde aanpak, waarbij de sleutelwoorden *selectie* en *prioritering* zijn. De basis hiervoor werd gelegd door een selectiescenario dat in 1996 is opgesteld. De toepassing van het scenario resulteert in het conserveren van ca. 2% van het totale Nederlandse gedrukte en geschreven erfgoed aanwezig in bibliotheken. De aanpak kreeg een nationaal karakter en werd breed opgezet. Dit resulteerde in het nationaal conserveringsprogramma Metamorfoze. De eerste fase van het programma werd in 2000 afgerond. Fase 2 liep tot en met 2004.

Dit beleidsplan heeft betrekking op de derde fase van het programma: de periode 2005-2008. Met het te verwachten financieringsniveau vanaf 2007, is de prognose dat het programma daarna in nog twee fasen van vier jaar kan worden afgerond. De totale doorlooptijd bedraagt dan 20 jaar.

4. Doelstelling

Metamorfoze bindt de strijd aan met het autonoom verval van papieren documenten. Dit soort verval komt van binnenuit en gaat altijd door, ook al wordt aan alle voorwaarden voor zorgvuldige bewaring en opslag voldaan. De drie belangrijkste vormen van autonoom verval zijn verzuring, inktvraat en kopervraat.

Verzuring

Papieren documenten, vooral uit de periode 1840-1950, lijden aan een vorm van verval van binnenuit, dat met de jaren alleen maar toeneemt. Maar ook externe invloeden hebben de

kwaliteit van papier sterk aangetast: luchtverontreiniging, klimaatschommelingen en slechte behandeling van het document.

Het papier verzuurt, verbruint, wordt bros en valt uiteindelijk uit elkaar. Halverwege de negentiende eeuw zorgde mechanisering van het drukproces voor een tekort aan lompen - de oorspronkelijke grondstof voor papier. Voor de papiervervaardiging ging men houtpulp gebruiken. Hierdoor, en door de chemische processen die bij de papierfabricage werden toegepast, is de levensduur van het papier aanmerkelijk verkort.

Inktvraat

Vanaf de middeleeuwen tot in de twintigste eeuw werden documenten geschreven met ijzergallusinkt. Deze zure inkt met een overmaat aan ijzerbestanddelen vreet zich als het ware door de papiervezels heen. Door een chemische reactie in de inkt en oxidatie, breken de papiervezels steeds verder af en ontstaat er een diepe verkleuring van de inkt. De geschreven letters vallen letterlijk uit het papier en er komen gaten in de documenten op de plekken waar de inkt heeft gezeten.

Kopervraat

In het verleden werd kopergroen veelvuldig gebruikt als pigment voor het inkleuren van percelen op landkaarten. Deze pigmenten, verkregen uit mineralen op basis van kopercarbonaat, tasten op den duur het papier op zodanige wijze aan, dat er een zichtbare doorslag naar de achterkant van het papier plaats vindt. Er ontstaan bruine verkleuringen en vlekken rondom en op de plaatsen waar het kopergroen is aangebracht. Vanwege de groene kleur wordt kopervraat ook wel groenvraat genoemd. Net als bij inktvraat worden de celluloseketens afgebroken en verzwakt het papier op deze plaatsen uiteindelijk zodanig dat er gaten ontstaan. Het kopergroen vreet zich door het papier heen.

Miljoenen boeken, kranten en tijdschriften en vele kilometers archieven lijden aan een of meer van deze vormen van autonoom verval. Het programma Metamorfoze richt zich op de aanpak van dit verval. Daarbij is een selectie gemaakt van materiaal van Nederlandse herkomst, uit de periode waarin dit verval optreedt en wordt prioriteit gegeven aan materiaal dat van nationaal belang is. Voor wetenschappelijke bibliotheken geldt dat minstens 75% van de aanwezige boek- en tijdschrifttitels van buitenlandse herkomst is. Deze komen niet voor conservering binnen Metamorfoze in aanmerking. Vooralsnog hanteert Metamorfoze een eindgrens van 1950. Tweederde van de in Nederlandse bibliotheken aanwezige boek- en tijdschrifttitels dateren van na 1950. Deze blijven eveneens buiten beschouwing.

Archiefinstellingen hanteren een strenge selectie voor de instroom van archieven. Bij de selectie wordt naast het administratief-bestuurlijke belang ook rekening gehouden met de waarde van de archiefbescheiden als bestanddeel van het cultureel erfgoed en als bron voor historisch onderzoek. Voor overheidsarchieven gelden op dat punt strikte voorwaarden die zijn vastgelegd in de Archiefwet 1995. Selectie van particuliere archieven geschiedt op een vergelijkbare wijze, zij het zonder wettelijke voorschriften. Uit een in 2002 in opdracht van het Ministerie van OCW gehouden *quick scan* naar de materiële staat van alle archieven in Nederlandse openbare archiefbewaarplaatsen, is gebleken dat bij ca. 10% van de in totaal naar schatting ca. 550 strekkende km. archieven enige conserverende behandelingen noodzakelijk is. Voor ca. 6% volstaan maatregelen zoals ontzuring en inktvraatbehandeling. Op basis van het bestand van het Nationaal Archief blijkt dat ongeveer 40% van na 1950 dateert en geen behandeling behoeft vanwege autonoom verval. Metamorfoze richt zich

derhalve op de resterende archieven (circa 20 km). In de loop van het archieventraject zal duidelijk worden hoeveel daarvan van nationaal belang is en wat als eerste in aanmerking komt voor conservering.

5. Financiering

Het programma wordt gefinancierd door het Ministerie van OCW. De financiering geschiedt enerzijds uit budget van Onderzoek en Wetenschapsbeleid (OWB) en anderzijds uit de Cultuurnota.

De financiering uit de Cultuurnota is eenmalig en geldt voor de periode 2005-2008. Deze is bestemd voor het afronden van het traject Literaire Collecties.

De financiering uit het OWB budget is structureel. Voor de afronding van het huidige programma zal nog 12 jaar nodig zijn, uitgaande van het op dit moment voorziene financieringsniveau.

In de brief "Duurzaam behoud" aan de Tweede Kamer van 5 juli 2005 (TK 29800 VII) hebben de Minister van OCW en de Staatssecretaris van Cultuur het belang van het programma onderstreept en aangegeven dat een versnelde voortzetting van het programma voor de bibliotheeksector wordt nagestreefd. Om dit mogelijk te maken wordt vanaf 2007 structurele financiering van M€ 4,5 beschikbaar gesteld. In 2005 bedraagt deze financiering M€ 1 en in 2006 M€ 1,5. Voor de archieven is in totaal M€ 2 beschikbaar voor duurzaam behoud vanaf 2007. De middelen uit de Cultuurnota bedragen K€ 730 per jaar.

6. Deelname

Alle Nederlandse erfgoedinstellingen met een bewaarfunctie die papieren materialen bezitten, kunnen deelnemen aan het programma. Het gaat hier om de volgende categorieën:

- Bibliotheken
- Archiefdiensten
- Categorieale instellingen
- Musea
- Onderzoeksinstellingen

Activiteiten in het kader van het Metamorfozeprogramma moeten plaatsvinden binnen een reeds bestaande conserveringsstrategie van de betrokken instellingen. Er dient sprake te zijn van structureel beleid op dit terrein en de aanwezigheid van voldoende eigen middelen. Bij de prioritering weegt de beschikbaarheid van schade-inventarisaties en collectiebehoudsplannen zwaar.

In het kader van samenwerkingsprojecten kunnen ook collecties die fysiek niet toegankelijk zijn in aanmerking komen. Door de te verwachten grotere rol die digitalisering in het massaconserveringstraject gaat spelen, is het mogelijk om op deze wijze belangrijke erfgoedcollecties virtueel bij elkaar te brengen en te completeren. Voorwaarde is dat de collecties digitaal toegankelijk zijn via de website van Het Geheugen van Nederland.

Binnen het programma wordt een onderscheid gemaakt tussen collecties en archieven. Collecties zijn verzamelingen geschreven of gedrukt materiaal die bewust bijeen zijn

gebracht. Voor archieven geldt dat ze vanzelf ontstaan als een neerslag van het handelen van personen, instellingen of overheden.

Om voor conserveringssubsidie in aanmerking te komen moeten collecties en archieven aan een aantal voorwaarden voldoen:

1. De collecties en archieven zijn van nationaal belang.
Dit belang wordt vastgesteld op basis van:
 - eerder uitgevoerd inventariserend onderzoek (literaire collecties, boeken 1840-1950)
 - lopend onderzoek (archieven, kranten)
 - toekomstig (aanvullend) onderzoek (boeken na 1950, kranten, tijdschriften)
2. De collecties en archieven moeten lijden aan autonoom verval (verzuring, inktvraat of groenvraat)
3. Het betreft collecties of archieven waarvoor conserveringsprioriteit bestaat (op basis van vaststelling of weging door inventariserend onderzoek en prioriteringsmodellen). De prioriteit wordt vastgesteld aan de hand van de wegingsfactoren 'belang' en 'staat' waarin het materiaal verkeert.

Erfgoedinstellingen kunnen aanspraak maken op 70% subsidie van het Ministerie van OCW. Deze subsidie wordt door het Bureau Metamorfoze toegekend. Voor de resterende 30% zijn de instellingen zelf verantwoordelijk.

Voor de conservering van boeken, kranten en tijdschriften geldt een andere methodiek. Hier is sprake van volledige financiering vanuit het programma. Deze projecten worden gecoördineerd door het Bureau Metamorfoze.

Bij kranten en tijdschriften wordt gestreefd naar het bijeenbrengen van complete sets; bij boeken wordt één exemplaar van elke in Nederland aanwezige titel geconserveerd. In beide trajecten wordt samengewerkt met andere erfgoedinstellingen.

7. Type materiaal

Metamorfoze richt zich op behoud van alle typen papieren informatiedragers:

- Gedrukte publicaties
 - Boeken
 - Kranten
 - Tijdschriften
- Handschriftelijk materiaal (archieven, bibliotheekcollecties, literaire collecties)
- Beeldmateriaal (prenten, tekeningen, kaarten en foto's voorzover deze deel uitmaken van archieven)

Audiovisuele en digitale documenten vallen buiten de subsidieregeling. Dit geldt ook voor fotonegatieven.

8. Conserveringstrajecten

Metamorfoze richt zich op de gelijktijdige aanpak van een aantal typen materialen in verschillende trajecten. In de beleidsperiode 2005-2008 zal het gaan om de volgende trajecten voor enerzijds bibliotheekcollecties en anderzijds archieven.

1. Bibliotheekcollecties

1. Boeken

In 2005-2008 wordt het traject Behoud Nederlandse Boekproductie (BNB) voortgezet. In 2005 wordt prioriteit gegeven aan publicaties uit de jaren 1910-1919 aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek. In 2006 zal de UB Amsterdam dezelfde periode aanpakken en de titels conserveren die niet in de KB aanwezig zijn. Vanaf 2007 zal BNB worden verbreed. Meer bibliotheken zullen deelnemen en de aandacht zal zich concentreren op de periode 1920 en volgende jaren. Gestreefd wordt naar digitale gebruikerskopieën. Verder zal worden onderzocht of de reeds door middel van microverfilming geconserveerde titels kunnen worden gedigitaliseerd vanaf de microfilms en op deze wijze beschikbaar kunnen worden gesteld.

Beschikbare middelen: ca. M€ 3,8

2. Tijdschriften

In 2005-2006 zullen vanwege de beperkte middelen geen tijdschriften worden geconserveerd buiten de literaire tijdschriften in het traject Literaire Collecties. In 2007 zal een nieuw tijdschriftentrajec van start gaan dat zich zal richten op belangrijke tijdschriften van algemene inhoud. In 2006 zal daartoe een inventariserend onderzoek worden uitgevoerd op basis van een groslijst die onderdeel uitmaakt van een eerdere inventarisatie.

Beschikbare middelen: ca. M€ 1,5

3. Kranten

In 2005-2006 wordt een project uitgevoerd voor conservering van 25 belangrijke regionale dagbladen. Beschikbare middelen: K€ 575 (budget 2004). Hiermee wordt de eerder geformuleerde beleidslijn ten aanzien van de conservering van dagbladen voortgezet.

In 2007-2008 zal de conserveringsinspanning zich richten op reeds verfilmde kranten waarbij sprake is van onvoldoende kwaliteit van de microfilms en onvolledigheid. Vanaf de jaren zeventig zijn er al kranten verfilmd door behorende erfgoedinstellingen. Deze zijn buiten het eerder door Metamorfoze uigevoerde project Landelijke dagbladen gebleven. Daarnaast zullen koloniale kranten worden aangepakt.

Beschikbare middelen: ca. M€ 1,5

4. Literaire collecties

In deze periode zal dit traject worden afgerond door de resterende collecties te conserveren. Deze bevinden zich met name in het Letterkundig Museum (NLMD) en in de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden. Bij het NLMD gaat het om de fotocollectie (die maakt deel uit van de in het museum aanwezige archieven). Er wordt naar gestreefd om vooraf afspraken met deze instellingen te maken over een integrale aanpak met een totaalbegroting.

Daarnaast wordt een bedrag gereserveerd voor projectvoorstellen betreffende andere typen collecties (kinderboeken, Friese letterkunde, jeugdtijdschriften en literaire tijdschriften).

De literaire collecties zijn geïnventariseerd in 1992 (met herziening in 1997 en 1999). Deze inventarisatie geldt als leidraad bij dit traject. De financiering van het traject Literaire collecties geschiedt uit de Cultuurnota 2005-2008.
Beschikbare middelen: ca. M€ 2,4

5. Cultuurhistorische en Internationaal waardevolle collecties

De trajecten Cultuurhistorische collecties en Internationaal waardevolle collecties zijn in 2005-2006 tijdelijk onderbroken, omdat de beschikbare middelen in deze jaren beperkt zijn en er prioriteit wordt gegeven aan boeken, kranten en tijdschriften. In 2007 zullen ze worden hervat. De nog resterende A-collecties op de Lijst Cultuurhistorische collecties (Inventarisatie 1999) komen dan voor conservering in aanmerking, evenals de nog niet behandelde Internationaal waardevolle collecties. Op grond van de ervaringen van de tweede fase van Metamorfoze wordt er van uitgegaan dat selecties van het belangrijkste materiaal uit de in beide trajecten geprioriteerde collecties zullen worden geconserveerd.
Beschikbare middelen: ca. M€ 1,5

2. *Archieven*

In 2005-2008 zal de conservering van archieven op bredere schaal worden voortgezet en bovendien worden uitgebreid met de conservering van overheidsarchieven, die in voorgaande beleidsperiodes buiten Metamorfoze vielen. Criteria voor het opnemen van archieven in het Metamorfozeprogramma zijn in 2005 opgesteld (rapport Commissie Metamorfoze Archieven, conceptversie augustus 2005; zie bijlage). Uitgangspunt is dat de archieven van nationaal belang zijn, en dat er sprake is van een vorm van autonoom verval zoals verzuring, inktvraat of groenvraat.

Daarnaast zijn er nevencriteria geformuleerd die een handvat vormen om het belang van archieven ten opzichte van elkaar te kunnen wegen: absolute uniciteit, relatieve uniciteit, maatschappelijk belang en intrinsieke waarde.

In 2005 zal op basis van deze criteria een eerste inventariserend onderzoek worden uitgevoerd naar archieven die voor conservering in aanmerking komen.

Hoewel Metamorfoze zich richt op het papieren erfgoed, zullen in archieven aanwezige charters, prenten, tekeningen en foto's ook worden meegenomen. Afzonderlijke kaartencollecties, topografische atlanten, collecties grafiek en tekeningen en prentencollecties vallen buiten het programma. Literaire archieven vallen eveneens buiten dit traject. Deze worden geconserveerd in het traject Literaire Collecties.

De beschikbare middelen zullen in 2005 geheel worden ingezet voor het uitvoeren van vier pilotprojecten conservering archieven, waarbij ervaring opgedaan zal worden met nieuwe schadevormen en nieuwe conserveringstechnieken. In 2006 zullen projectvoorstellen voor conservering van archieven kunnen worden ingediend.

Beschikbare middelen: M€ 2,8

9. Methodiek

Metamorfoze is een programma voor massaconserving. De conserveringstechnieken die worden toegepast, passen binnen dit kader. Ze zijn te verdelen in twee groepen: conversie en behandeling van de originelen.

1. *Conversie ('Reformatting')*

Bij de conversiemethode worden twee technieken toegepast: microverfilming en digitalisering. Daarbij worden de volgende varianten onderscheiden:

- Microverfilming (16 of 35 millimeter rolfilm). Drie generaties microfilms: negatieve moederfilm (1ste generatie), negatieve duplicaatfilm (2^e generatie) en positieve gebruikersfilm (3^e generatie)
- Microverfilming met digitale gebruikerskopie, gescand van de duplicaatfilm
- Microverfilming en digitalisering voor access, scans van microfilms of originelen Beschikbaarstelling via Het Geheugen van Nederland. Opslag TIFF- masters in het TIFF- archief van de KB dat een onderdeel is van het e-Depot.
- Digitalisering als conserveringsmethode – Pilotprojecten. Beschikbaarstelling via Het Geheugen van Nederland. Opslag TIFF- masters in het TIFF- archief van de KB dat een onderdeel is van het e-Depot.

Onderzoek naar methodieken voor kwaliteitsmanagement van digital preservation masters vormt een belangrijk onderdeel van de laatste variant. Een technisch onderzoek naar de praktische haalbaarheid van digitalisering als conserveringsmethode zal in de tweede helft van 2005 en de eerste helft van 2006 worden uitgevoerd (zie onder Onderzoek).

In de voorafgaande beleidsperiodes vormde microverfilming de kernactiviteit van het massaconserversingsprogramma. Het ligt in de lijn der verwachting dat in deze beleidsperiode digitalisering als conserveringsmethode meer en meer zal worden geaccepteerd en toegepast. Bij digitalisering van literair materiaal uit de twintigste eeuw kunnen rechtenkwesities een rol spelen. Deze kunnen mede bepalend zijn voor de keuze en/of presentatie van het te digitaliseren materiaal.

2. *Behandeling van de originelen*

Massaconserversingsbehandelingen van originelen gaan een grotere rol spelen in het programma. De bevindingen van het onderzoek *Herbaling Schade-inventarisatie* (2005) wijzen op het grote belang van selectieve ontzuring van boeken in het BNB traject. In dit onderzoek zijn is testmateriaal waarvan in 1990 de papierkwaliteit is gemeten in 2004 opnieuw getest. Daarbij bleek dat de staat van verzuurde boeken sinds 1990 sterk is achteruitgegaan en dat de percentage boeken die verzuurd papier bevatten, is gegroeid.

Behandelmethode(n):

- Ontzuring met de *Bookkeeper* methode (boeken, archiefcollecties, literaire collecties)
- Calciumfytaatbehandeling (Inktvraat).

- Kleine reparaties
- Zuurvrije verpakking
- Geklimatiseerde opslag.

Voor het gereedmaken voor verfilming en digitalisering kan het nodig zijn kleine herstelwerkzaamheden of reparaties te verrichten, waardoor de stukken zonder gevaar van beschadiging opgenomen kunnen worden (zoals het vlakken, verstevigen of uitvouwen om tekstverlies te voorkomen). De behandeling van de originelen geschiedt bij verzuurd papier door ontzuring met de *Bookkeeper*-methode.

De wijze van behandeling tegen inktvraat en groenvraat is afhankelijk van de staat van het papier, het soort inkt en de mate van degradatie. Op dit moment worden goede resultaten geboekt met de calciumfytaatmethode. Het dit jaar gereedgekomen prototype voor een niet-waterige behandeling zal voor een aantal archieven een alternatief zijn. Voor sommige archieven zal grootschalige behandeling de beste oplossing zijn, in andere gevallen zal het stoppen van het proces van verval per document moeten worden bekeken en uitgevoerd. Na behandeling keren de archieven verpakt in zuurvrije omslagen en dozen terug in de geklimatiseerde archiefdepots.

10. Organisatie

Het programma wordt gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek (KB) in samenwerking met het Nationaal Archief. De coördinatie berust bij het Bureau Metamorfoze dat is ondergebracht bij de KB.

Bureau Metamorfoze

Het Bureau Metamorfoze (BM) is ondergebracht bij de Hoofdafdeling Research & Development (HRD) van de KB en maakt deel uit van de afdeling Nationale en Internationale programma's.

Het BM staat onder leiding van een projectmanager. Het bestaat op dit moment uit drie coördinatoren voor resp. het archieven- en het bibliothekentraject en voor digitaliseringsprojecten in het kader van het traject Literaire Collecties. Daarnaast zijn er twee kwaliteitsmanagers microverfilming/digitalisering en een kwaliteitsmanager conservering ten behoeve van het archiventraject. Daarnaast is er een medewerker communicatie/publiciteit, tevens webmaster. Het BM wordt ondersteund door een managementassistent. Vanuit de staf van HRD wordt een bijdrage geleverd ten behoeve van kennismanagement en Samenwerking Duurzaam Behoud. Vanuit de hoofdafdeling Kennisdiensten en Collecties wordt conserveringsconsultancy en expertise op het gebied van papieronderzoek geleverd ten behoeve van het programma.

Het Bureau Metamorfoze is verantwoordelijk voor de volgende activiteiten:

Algemeen projectmanagement;

Coördinatie trajecten:

- het initiëren van voorstellen voor conserverings- en digitaliseringsprojecten op basis van de selectiecriteria;
- het voorbereiden en begeleiden van conserverings- en digitaliseringsprojecten;

- het formeel toetsen van de projectvoorstellen;
- het toetsen van de kwaliteit van de resultaten van conserveringsbehandelingen en digitalisering;
- het verzamelen van gegevens voor de evaluatie van het landelijke programma;
- het voorbereiden en uitwerken van een conserveringsbeleid binnen de daarvoor geldende kaders;

Verder verzorgt het Bureau Metamorfoze in de periode 2005-2008 de informatie rond het programma, met nieuwsbrieven, een website (www.metamorfoze.nl), presentaties en het organiseren van (internationale) bijeenkomsten.

Het BM onderhoudt al enige jaren nauwe contacten met internationale organisaties op het gebied van conservering en digitalisering en met organisaties en instellingen in het buitenland die op vergelijkbare wijze met nationale conserveringsprogramma's te maken hebben. Deze contacten worden de komende jaren voortgezet en uitgebreid.

Het Bureau Metamorfoze is verantwoordelijk voor het beleidsplan voor de periode 2005-2008 en voor de activiteitenplannen inclusief begroting. Aan het einde van ieder jaar stelt het BM een inhoudelijk en financieel overzicht op. Aan het einde van de beleidsperiode wordt een eindverslag vervaardigd.

Procedure

Om voor subsidie in aanmerking te komen kunnen Nederlandse erfgoedinstellingen projectvoorstellen indienen bij het Bureau Metamorfoze. Bij de voorbereiding kunnen de instellingen gebruik maken van de expertise van de coördinatoren van het Bureau.

Projectvoorstellen worden door het BM getoetst op een aantal formele punten: voldoet de projectaanvraag aan de gestelde eisen? Zijn de projectbegroting en de projectplanning realistisch? Kan de instelling de eigen bijdrage van 30% financieren?

Daarna worden de projectvoorstellen inhoudelijk beoordeeld door de Beoordelingscommissie Metamorfoze.

Beoordelingscommissie

Het Ministerie heeft voor de eerste Metamorfozeperiode een Beoordelingscommissie van zeven deskundigen ingesteld voor de onafhankelijke beoordeling van de in te dienen projectvoorstellen. Deze commissie is voor de periode 2001-2004 opnieuw benoemd. Voor de jaren 2005-2008 is een nieuwe commissie benoemd door het Algemeen Bestuurscollege van de KB met instemming van de minister van OCW.

De Beoordelingscommissie heeft de volgende taken:

- Het geven van een oordeel over de activiteitenplannen inclusief de daarin opgenomen projectvoorstellen.
- Het geven van een oordeel over de toepassing van het selectiescenario.
- Het geven van een oordeel over de opzet en uitvoering van het conserveringsprogramma alsmede over de evaluatie daarvan.

De Beoordelingscommissie is samengesteld uit inhoudelijk deskundigen. De leden zijn onafhankelijk en hebben geen zitting namens een organisatie of instelling, maar kunnen wel door deze worden voorgedragen. De Beoordelingscommissie bestaat uit zes leden, inclusief de voorzitter, die afkomstig

zijn uit de volgende sectoren: alfa- en gammawetenschappen, het boek-, bibliotheek- en archiefwezen en de perswetenschap.

Het Bureau Metamorfoze verzorgt het secretariaat van de Beoordelingscommissie.

Kwaliteitsmanagement

Het BM maakt gebruik van de technische expertise van drie kwaliteitsmanagers: microverfilming, digitalisering en conservering ten behoeve van het archieventraject (totaal 2,45 fte).

Hun werkzaamheden bestaan uit:

- Technische kwaliteitsbewaking d.m.v. periodieke controles bij de bedrijven aan de hand van de *Metamorfoze Richtlijnen*.
- Onderzoek naar de praktische implementatie van nieuwe technische ontwikkelingen binnen het Metamorfoze programma als geheel en de projecten afzonderlijk.
- Up to date houden van de *Metamorfoze Richtlijnen*.
- Kennismanagement. Het uitdragen van de *Metamorfoze Richtlijnen* om tot standaardisering te komen.
- Contact onderhouden en samenwerken met betrokken partijen, zoals uitvoerende bedrijven, Metamorfoze coördinatoren en projectleiders/medewerkers van Metamorfoze- en aanverwante projecten.

11. Onderzoek

De komende jaren zal een aantal onderzoeken worden uitgevoerd. Metamorfoze zal in de eerste plaats zelf enkele onderzoeken uitvoeren. Dit betreft ten eerste een onderzoek naar de mogelijkheden van preservation scanning dat in 2005-2006 zal worden uitgevoerd. Daarnaast zullen twee inventariserende onderzoeken worden uitgevoerd ten behoeve van de conserveringstrajecten kranten en tijdschriften.

Doel van deze onderzoeken is te komen tot nadere prioritering van het bedreigde materiaal.

In het kader van de Samenwerking Duurzaam Behoud, een samenwerkingsverband van de KB, het Nationaal Archief en het Instituut Collectie Nederland, wordt de komende jaren ook onderzoek uitgevoerd. Hiervoor is aparte financiering beschikbaar. Het zal hier gaan om conserveringsonderzoek ten behoeve van het Metamorfozeprogramma.

Onderzoek te verrichten in het kader van Metamorfoze

Preservation scanning

Microverfilming was tot nu de belangrijkste conversiemethode ten behoeve van massaconservering. De afgelopen jaren is digitalisering ook al op grote schaal toegepast in combinatie met microverfilming. De verwachting is dat digitalisering in de nabije toekomst de belangrijkste conversiemethode zal worden. Digitalisering heeft veel voordelen: gebruiksvriendelijk, plaatsonafhankelijk, ruimere zoekmogelijkheden. Hybride methodes zijn kostbaar en leveren niet altijd het voor conserveringsdoeleinden gewenste resultaat op. Digitalisering kent echter op dit moment nog enkele onzekerheden. Noodzakelijke internationaal geaccepteerde, objectieve kwaliteitsstandaarden en methoden voor toetsing

daarvan, ontbeken vooralsnog. Dit geldt in mindere mate voor standaarden voor metadata voor conservering.

In 2005 zal Metamorfoze enkele pilotprojecten uitvoeren waarbij digitalisering als conserveringsmethode zal worden toegepast (zie Methodiek). Daarnaast zal in de tweede helft van 2005 en eerste helft van 2006 een technisch onderzoek worden uitgevoerd naar kwaliteitsstandaarden voor digitalisering ten behoeve van conservering.

Het onderstaande overzicht heeft uitsluitend betrekking op onderzoeksprojecten die door Metamorfoze zelf worden gefinancierd.

Kranten

Op basis van eerdere inventarisaties is gebleken dat op drie terreinen nog een conserveringsinspanning nodig is:

- Landelijke dagbladen die reeds verfilmd zijn, maar waarvan de microfilms van onvoldoende kwaliteit zijn
- Koloniale kranten
- Resterende regionale dagbladen op basis van een inventarisatie die in 2005 heeft plaatsgevonden

Hier is een nieuw prioriteringsmodel noodzakelijk. Hieraan zal in 2006 worden gewerkt.

Tijdschriften

De voortzetting van het tijdschriftentrajec vanaf 2007 maakt nieuw inventariserend onderzoek nodig. Op basis van een bestaande groslijst van tijdschriften zullen nieuwe selecties en prioriteringen worden gemaakt. Dit onderzoek zal in 2006 plaatsvinden.

Te verrichten onderzoek in het kader van de Samenwerking Duurzaam behoud:

Inktvraat

Voor een bredere toepassing op verschillende soorten archieven van uiteenlopende materiële staat zullen de mogelijkheden voor de toepassing van de in het Europese InkCor-project ontwikkelde prototype van een niet-waterige behandelingsmethode tegen inktvraat verder worden onderzocht. Vanwege de geringere kans op het uitlopen van sommige inkten kan deze behandelingsmethode in bepaalde gevallen geschikter zijn. In 2006 zal een onderzoek worden gestart waarbij wordt samengewerkt met Het Nationaal Archief en het Instituut Collectie Nederland.

Kopervraat

De behandeling van met kopervraat aangetaste objecten is nog in onderzoek. De bestaande methoden voor inktvraatbehandeling werken slechts ten dele bij kopervraat. Nader onderzoek naar een specifieke behandeling om koperionen in het papier te binden is op dit moment nog gaande en behoeft verdere uitwerking. In 2006 zal een onderzoek worden gestart in samenwerking met Het Nationaal Archief en het Instituut Collectie Nederland.

Foxing

Zowel in gedrukte als in geschreven documenten komt een roodbruine verkleuring van het papier voor in de vorm van vlekken (foxing). Uit onderzoek is gebleken dat er in zulke gevallen sprake is van een verhoogde ijzerconcentratie die onder invloed van lucht en vocht leidt tot verkleuring en lokale achteruitgang van het papier. Nader onderzoek moet uitwijzen

of bepaalde vormen van dit verschijnsel ook gerekend moeten worden tot autonoom verval, al dan niet versneld door de bewaaramstandigheden. In 2006 zal een onderzoek worden gestart waarbij wordt samengewerkt met Het Nationaal Archief en het Instituut Collectie Nederland.

Statistisch model

Ten behoeve van een snellere en betere inschatting van het aantal pagina's en het aantal opnamen zullen de bestaande steekproefmethoden verder ontwikkeld te worden met een statistisch model. Vooral in het archieventraject is hieraan behoefte vanwege de sterk uiteenlopende omvang van archiefeenheden (losse pakken en ingebonden delen met verschillende vorm en dikte van het papier). In 2006 zal een onderzoek worden gestart waarbij wordt samengewerkt met Het Nationaal Archief en TNO.

Publicaties tot 1860

Uit recent globaal onderzoek is gebleken dat de kwaliteit van het papier van gedrukte boeken in de periode 1840-1859 beduidend beter is dan die van 1860-1950. Het is te overwegen om niet tot conservering van het papier uit deze periode over te gaan. Om hierover een weloverwogen beslissing te kunnen nemen is nader onderzoek nodig. Dit onderzoek zal in 2006 plaatsvinden.

Publicaties na 1950 (Depot Nederlandse Publicaties)

In het Depot Nederlandse Publicaties van de KB bevinden zich meer dan een miljoen boeken, kranten en tijdschriften uit de jaren na 1950. Voor een deel van dit materiaal geldt dat op dit moment al duidelijke vormen van papierverval zijn waar te nemen. Verbruining van het papier bij kranten en tijdschriften en goedkope ontspanningslectuur (pockets) is zichtbaar. Nader onderzoek is nodig naar de staat van dit materiaal om vast te stellen of hier ook conservering noodzakelijk is. Een onderzoek is voorzien voor 2007.

Cellulose Acetaat Microfilms

Een wereldwijd probleem is niet alleen het verval van papier, maar ook het verval van in het verleden vervaardigde analoge en digitale surrogaten, zoals microfilms, tapes, floppy discs en CD-ROMs. Metamorfoze zal gedurende deze beleidsperiode een inventariserend onderzoek uitvoeren naar de situatie in Nederland met betrekking tot het verval van cellulose-acetaat microfilms. Het onderzoek heeft een inventariserend karakter en heeft als doel de omvang van de problematiek in kaart te brengen en voorstellen te doen voor een aanpak van dit probleem. Metamorfoze zal hierbij samenwerken met internationale partners zoals The British Library, The Library of Congress en het Image Permanence Institute. Onderzoek 2007-2008

12. Samenwerking met Het Geheugen van Nederland

Het Geheugen van Nederland is het nationaal digitaliseringsprogramma voor het Nederlands erfgoed. Het programma is gestart in 2001. Dit jaar is het programma de tweede fase ingegaan. De Koninklijke Bibliotheek coördineert Het Geheugen van Nederland en draagt zorg voor de centrale opslag en beschikbaarstelling van de materialen. Het doel van Het Geheugen van Nederland is het opbouwen van een nationale digitale erfgoedcollectie die op

een eenduidige wijze hoogwaardig beeldmateriaal aanbiedt. Op deze manier kan de erfgoedsector tevens komen tot standaardisatie op het gebied van collectie-digitalisering.

De samenwerking met Het Geheugen van Nederland zal in de komende jaren worden geïntensiveerd. Dit sluit aan bij de meer faciliterende rol die Het Geheugen in de beleidsperiode 2005-2008 zal vervullen met betrekking tot digitalisering van cultureel erfgoed. De samenwerking vindt plaats op een aantal terreinen:

- Digitale beschikbaarstelling van (selecties uit) geconserveerde literaire collecties via de website van Het Geheugen.
- Gemeenschappelijke conserverings- en digitaliseringsprojecten (voortbouwen op de ervaring van eerder uitgevoerde projecten voor verfilming en digitalisering van het tijdschrift *De Graviense*, het bedrijfsarchief van de Sphinx, de website 'Kranten in Beeld').
- Kwaliteitsmanagement (microverfilming en digitalisering). De kwaliteitsmanagers microverfilming en digitalisering werken nauwer samen in een periode waarin conversietechnieken steeds meer in combinatie worden toegepast en digitalisering als conversiemethode belangrijker wordt.
- Onderwijsapplicaties. In 2005-2008 zullen enkele pilot-onderwijsapplicaties worden gekoppeld aan digitaliseringsprojecten literaire collecties. Dit sluit aan bij het bestaande beleid van Metamorfoze om literair-historische bronnen voor nieuwe groepen, met name jongeren, toegankelijk te maken.
- Organisatie, projectmanagement, administratieve ondersteuning en communicatie en publiciteit zullen gedurende de periode 2005-2008 meer op elkaar worden afgestemd.

Website: www.geheugenvannederland.nl

13. Internationale samenwerking

Nederland is het enige land ter wereld waar een nationaal conserveringsprogramma voor het papieren erfgoed op een gestructureerde wijze wordt uitgevoerd. De rechtstreekse financiering door de overheid en de brede aanpak maken het programma uniek. Vanuit het buitenland bestaat veel belangstelling voor het programma. Metamorfoze vervult een voorbeeldfunctie. Door de jaren heen is er in Nederland zeer veel expertise opgebouwd op het terrein van massaconservering. Er zijn tal van internationale contacten. Metamorfoze verzorgt regelmatig presentaties op internationale bijeenkomsten en organiseert ook zelf internationale workshops en symposia. Artikelen over Metamorfoze zijn gepubliceerd in diverse buitenlandse tijdschriften. Metamorfoze-medewerkers verzorgen advisering en consultancy voor buitenlandse erfgoedinstellingen en beleidsmakers. Metamorfoze is tevens vertegenwoordigd in de EROMM stuurgroep en de LIBER preservation Division Committee en de Standing Committee on Preservation & Conservation van IFLA. Deze lijn zal de komende jaren worden voortgezet. Het accent zal daarbij vooral liggen op beleid ten aanzien van een nationaal conserveringsprogramma in het algemeen, en verder op kwaliteitsmanagement microverfilming en digitalisering, preservation scanning, preservation & access, digitale duurzaamheid en de internationale aanpak van het cellulose acetaat microfilm probleem.